

Szokásaiban lázad az angol?

E. P. Thompson: *Customs in Common*
London: Merlin Press, 1991. 547.

Edward Palmer Thompson angol marxista beállítottságú történész, a nagyhatású *The Making of the English Working Class* (1963) című könyv szerzője. A mű sikere abban keresendő, hogy jó alternatíváját adja annak az egyszerű módszernek, amely a társadalom szegmenseinek szellemi jelenségeit a gazdasági alapokra való szimpla redukcióval próbálja magyarázni. Thompson a könyv megjelenése után is sokat publikált. A *The Making of the English Working Class* után megjelent legfontosabb művei: *Whigs and Hunters* (1975), *Albion's Fatal Tree* (1975) és az Althusserrel polemizáló *Poverty of Theory* (1978). A *Past and Present* folyóirat egyik szerkesztője.

Az 1991-ben megjelent *Customs in Common*-nal Thompson visszatért a hetvenes években megkezdett munkájához: ez a könyv tulajdonképpen egy némileg kiegészített és átdolgozott gyűjteménye korábban már megjelent esszéinek. Különösen fontos a 18. századi tömegmozgalommal foglalkozó negyedik fejezet, s kulcsfogalma – a tömegek morális ökonómia –, mely élénk visszhangot váltott ki – mind pozitív, mind negatív értelemben. Egyrészt a legkülönbözőbb témákkal foglalkozó történészek használták fel elemzéseikben a koncepciót (s ezzel majdhogynem a felismerhetetlenségig tágitották-torzították jelentését), másrészről pedig – Thompson konkrét elemzésének kapcsán – sokan kétségbe vonták a fogalom használatának a létjogosultságát. Ezért csatolta a könyvhöz Thompson az ötödik fejezetet, ami a kritikákra adott válaszait tartalmazza.

A kötet a 18. századi Anglia dolgozó rétegeiről szól. Azt igyekszik felderíteni, hogy e társadalmi rétegek miként élték meg a körülöttük végbemenő történelmi folyamatokat, hogyan válaszoltak a kapitalizálódás által kialakított szituációkra. Thompson végig arra törekszik, hogy

magatartásukat gazdasági helyzetük és kultúrájuk kettős koordináta-rendszerében helyezze el. A kultúrát tartja ugyanis azon tényezőnek, amely, ha nem is mindig képes a gazdasági kontextus hatását teljesen ellensúlyozni, de mindenképpen képes az előbbi által behatárolt térben operálni, a társadalmi cselekvés végső formáját kialakítani.

A könyv Thompsonnak a 18. századi Anglia osztályviszonyairól alkotott dualisztikus elképzelésére épül. Ez a felfogása azon a meggyőződésen alapul, hogy a professzionális középosztály – egészen az 1760-as évekig – nem tekinthető döntő politikai vagy gazdasági erőnek. Korlátozott számú csoportjainak helyzete a nemességhez fűződő kliensi kapcsolatuk miatt a dolgozó rétegekéhez volt hasonló. A társadalmi folyamatokat a földbirtokos nemesség és a földtulajdonnal nem rendelkező dolgozó osztály dinamikus viszonya határozta meg. Ezen társadalomkép egy mágnesrúd erőterében elrendeződő vasreszelék által kirajzolt formához hasonlítható: a két pólus körül koncentrikusan elrendeződő részecskék a két alapvető, míg a mágnes közepe tájékán imbolygó-rezgő részecskék a középső osztály tagjai. Ez a dichotómia látszólag könnyebbé teszi az eligazodást a feudalizmusból a kapitalizmus felé haladó Anglia kusza viszonyaiban, de érvényessége – sematikussága miatt – igen kétséges.

A 18. század Angliáját tárgyaló, eddig megjelent könyvekhez képest a *Customs in Common* szemléletmódjának újdonságát az adja, hogy a szegények szempontjából értékeli a történelmi változásokat. Thompson aprólékosan és helyenként nagy beleéléssel próbálja rekonstruálni és elemezni a szegények tapasztalati mezejét. (Ezen igyekezete közben azonban időnként túlzásokba esik; beleélése helyenként, sajnos, kellemtelen szentimentalizmussá, szociális érzékenysége pedig a kizsákmányoltakat túlzottan felmagasztaló naiv moralizálássá fajul.) Mivel tudatosan szakít azzal a

megközelítéssel, amely a korabeli Anglia társadalmi folyamatait a felsőbb osztályok szemszögéből írja le, elutasítja azon széles körben elfogadott nézetet is, amely a Whig nemesség idealizálása révén a társadalom bensőséges paternalista, s így kvázi-paradicsomi jellegét hangsúlyozza.¹ Ezzel szemben éppen azt tartja döntőnek, hogy mennyire kevés, valóban paternalista vonás jellemezte ezt a társadalmat, s hogy az mennyire telítve volt osztályfeszültséggel. Szerinte tehát inkább a kiépülő mezőgazdasági és kereskedelmi kapitalizmus „ragadozó korszakáról” kellene beszélnünk. Ezen állításának bizonyítására szemügyre veszi az uralkodó osztály fontosabb képviselőit. Rámutat arra, hogy a külügyekben oly erősnek mutatkozó állam belső ügyei intézésének legfőbb szempontja a Westminsterben csatározó önző whig nemesség érdekeinek maradéktalan kielégítése volt. Ugyanakkor az országos politikában közvetlenül részt nem vevő nemesek figyelmét sem közvetlen környezetük, hanem a hatalomért folyó marakodás szemlélése kötötte le. Mivel pedig a felsőbb papságot – politikai szempontok alapján – a király nevezte ki, az alsóbb klérus tagjai pedig a nemesség nem elsőszülött tagjai közül kerültek ki, az Anglikán Egyház szorosan összefonódott az állammal és a nemességgel, s így legfőbb célja szintén nem az alsóbb rétegek életébe való hatékony és segítő beavatkozás volt.

Adott tehát a hatalmi elit és a tőle elkülönült dolgozó osztály. Thompson problémája a következő: hogyan tudja leírni ez utóbbi réteget úgy, hogy kategóriáival (a 20. századi marxista történetész kategóriáival) ne tegyen erőszakot rajta. Hogyan adhat számot arról a tudatosságról, amely még nem rendelkezik letisztult reflexivitással önnön helyzetét, céljait és feladatait illetően? *Milyen valójában a dolgozó szegények kultúrája?* (Thompson a *kultúra* terminussal egy társadalmi réteg szellemi megnyilvánulásainak összességét jelöli.)

A korabeli Anglia társadalmi viszonyrendszerének alapvető opozícióját Thompson a kultúra szférájára is kiterjeszti. Szerinte a 18. század az az időszak, amikor a

„populáris” és a „magas” kultúra közti különbség létrejön; ekkor támad az a hasadék, ami tulajdonképpen napjainkig jellemzi Angliát. A szétválás elindítója a kapitalizálódás, mely mind a korábbi társadalmi egyensúlyt, mind pedig a viszonylagos kulturális egységet megbontotta. „Felülről” tekintve a folyamatot a következőképpen vázolhatjuk fel: A földbirtokosok, figyelmen kívül hagyva korábbi bérlőik érdekeit, eladásra kezdtek termelni, mivel felismerték a városiasodás által kínált megnövekedett piacok adta lehetőségeket. Másrészt pedig igaz ugyan, hogy az új kereskedelmi vagy ipari tőke egy része rögtön földtulajdonná alakult át, s így a tőkésék túlnyomó hányada földbirtokossá is vált, ez azonban a korábbi társadalmi struktúrák csupán látszólagos továbbélését jelentette. Ezek az új földbirtokosok ugyanis már bér munkásokat alkalmaztak, és nem tértek vissza a régi termelési formákhoz. (Ez a befektetési kedv egyébként is pusztán abból a kényszerűségből fakadt, hogy – mivel a parlamenti tagság feltétele a meghatározott nagyságú földtulajdon birtoklása volt – csak így nyílhatott meg az út az új gazdasági elit politikai érdekérvényesítése előtt.) „Alulról” tekintve ugyanezt a fejlődést: a parasztok bérlőből mezőgazdasági bér munkássá vagy az új termelési formák valamelyikében dolgozó munkásokká váltak.

A munkásság számára az új rend a paternalisztikus rituálék által csupán félig-meddig elpalástolt kizsákmányolásként jelentkezik, ezért kultúrája az uralom kontrolljával szemben határozódik meg. Thompson szerint e kultúra nem illeszthető be egy paternalista modell kereteibe: egyáltalán nem mutatta azon tisztelet dominanciáját, amit az effajta séma szükségessé tenne a társadalomban lévő, alulról felfelé irányuló viszonyulás leírásához. Sokkal inkább a szembenállás eleme dominált, mely lázongással párosult, s az elegy – véli Thompson – különösen robusztus lett, s a szokásokon keresztül igen gyakran megmutatta magát.

A *szokás (custom)* fogalmának meghatározásakor Thompson figyelmeztet arra, hogy nem a folklór egy, pusztán antikvá-

rius érdekességgel bíró kollekcióját kívánja adni. A szokás kategóriáját sokkal inkább az „atmoszféra”, „mentalitás” vagy mint „a társadalmi diskurzus módjainak gyűjteménye” értelemben használja. A világnézet értelemben felfogott szokás „objektív” tekintett ellentmondásosságával is számol: olyan halmaznak tekinti azt, mely gyakran egymást kizáró érdekek érvényesülésre törekvését is magában foglalja. A terminus csak egy társadalmi valóságmező egészébe illesztve nyeri el végső jelentését, s később látni fogjuk, hogy a *kitalált szokás* (*invented tradition*) fogalma épp ezt a történelmi specificitást igyekszik tükrözni.

A 18. századi angol munkások szokásként megjelenő kultúrája egyaránt felmutatja a *status quo* által kiváltott szükségzerű igazodást és az attól való ironikus távolságtartást. Tradicionális elemeket foglal magában (pl. a családi, szakmai és társadalmi érettség fokozatos elérése a segédkezés révén), részben irracionális, továbbá az orális és a rituális elemek túlsúlya jellemzi. Thompson központi tézise a szokások azon tulajdonságához kapcsolódik, mely a nem-gazdasági motívumokat gyakran előnyben részesíti a gazdaságiakkal szemben. Szerinte a 18. századi Anglia társadalmi jelenségeinek egy része az innovatív kapitalista piacgazdaság (*market economy*) és a dolgozó rétegek szokásokban megnyilvánuló morális ökónómia (*moral economy*) közti konfrontációk sorozataként magyarázható. Ezen állítás alátámasztására az immáron klaszszikus esszének számító negyedik fejezet² hozza a legfrappánsabb konkrét példát: Thompson itt elemzi az élelmiszer-lázadásokat (*food riots*).

Az élelmiszerlázáadás új jelenségnek számít a 18. században. Mind ez idáig ugyanis az angol mezőgazdaság alapegysége, a faluközösség, önellátásra rendezkedett be, s csak a népesség nagyarányú növekedésével és a városiasodás megindulásával merült fel a piacra termelő mezőgazdaság lehetőségének a képe. A bekerítés, valamint a megművelés módszereinek és a technikának a fejlődése (új rotációs rendszerek, a föld minőségének javítása, új földek termesztésre alkalmassá

tétele) a termelés növekedéséhez vezetett. Mivel azonban a gabonapiac teljes mértékben felszabadult minden állami beavatkozás alól, az árak vidékenként változtak. Így fordulhatott elő, hogy a gabona sokszor még akkor sem a termelés helyén került értékesítésre, ha az adott helyen éhínség fenyegette a szegényeket. Az élelmiszerlázáadás ezt igyekezett megakadályozni úgy, hogy a szegényekből álló lázadó tömeg a termelőket a számukra megfizethető legmagasabb ár megszabásával helyi értékesítésre kényszerítette. Amennyiben a termelők nem álltak kötélnek, úgy erőszakkal és fizetség nélkül vették el a terményt.

E jelenség nyújtja Thompson briliáns, a könyv egésze szempontjából központi jelentőségű elemzésének az anyagát. Az általa hangsúlyozott legfontosabb elem az, hogy a tömeg reakciója a körülményekre nem „görcsös”, vagyis a lázáadás nem tekinthető egy tisztán gazdasági jellegű bemenő jelre adott, automatikus összerándulással produkált, kimenő jelnek. A 18. századi angol tömegjelenségek megértéséhez nem elégséges a mechanisztikus magyarázat. Ezen tömegmozgalmak fegyelmezettek voltak, pontosan körülhatárolt céllal és sajátos meggyőződésbeli alappal (*moral economy*) rendelkeztek. A fegyelmezettségre számtalan példát hoz a szerző: mindig csak a gabona mint alapvető élelmiszer árának megszabása volt a felkelés célja; a termelőknek sok esetben gondosan visszajuttatták a pontos vételárat és az üres zsákokat; vezetőnek gyakran a helyi plébánost vagy seriffet kérték fel; erőszak esetén pontosan meghatározták, hogy ki érdemel és ki nem érdemel büntetést, mit szabad és mit nem szabad lerombolni; a lázáadást csak nagyritkán kísérte az anyagi javak öncélú pusztítása. (A fegyelmezettséget mint alappozitumot Thompson olyan érzékletesen hangsúlyozza, hogy a jóval véresebb történelmi eseményekhez szokott magyar olvasó már azon is eltűnődik, hogy vajon lázáadásnak nevezne-e egy ilyen jelenséget.) A cél is körülhatárolt volt: a lázadók tisztában voltak vele, hogy van mit elosztani, csak éppen az elosztás módjával vannak bajok. Ezzel

összhangban az éhezők passzívak maradtak Észak-Angliában az 1590-es és 1620-as évek során, vagy Írországbán 1845-47-ben, mivel tudták, hogy a lázadás értelmetlen lett volna. (264. o.) Mind a fegyelmezettséget, mind pedig a pontosan meghatározott célt a sajátos meggyőződésbeli alap, a morális ökonómia határozta meg.

A morális ökonómia megértéséhez a lázadás formájának elemzésén keresztül jutunk el. Ez ugyanis tökéletesen meg egyezik azzal a móddal, ahogyan a békebíróknak kellett cselekedniük hasonló esetekben a *Book of Orders* rendelkezései alapján. Az 1630-ban hatályba lépő *Book of Orders* a már Erzsébet korában meglévő gyakorlatot kodifikálta, miszerint a békebíró feladata volt figyelemmel kísérni a piacra kerülő gabona árát és mennyiségét az éhínséggel fenyegető időkben. Ha úgy látta, hogy nem megfelelő a helyzet, akkor szintén az ő feladata volt felkeresni a farmereket, és eladásra kényszeríteni őket. Az árakat a szegények („*the poorer sorte*”) lehetőségeihez kellett igazítani. (Ez a magyarázata annak a látszólag enigmatikus jelenségnek, hogy a lázadás „vezetésére” felkért egyházi vagy civil hatósági személy gyakran elvállalta a feladatot, máskor pedig nem sietett értesíteni a központi hatóságokat vagy kihívni a katonaságot. Tette mindezt annak ellenére, hogy a felsőbb hatóságok emiatt egyre inkább nehezteltek rá.)

Önmagában semmitmondó az az állítás, amely csupán azt mondja ki, hogy a lázadókat valamiféle meggyőződés hajtotta; a tömegmozgalmak „görcsös” voltát ugyanis ez még nem cáfolja. Az viszont már igen, ha látjuk, hogy hogyan nézett ki ez a sajátos meggyőződés, melyek voltak ezen tömegmozgalmak morális gazdaságosságának konkrét összetevői. „A tömeg tagjait azon hit hatotta át, hogy tradicionális jogokat, vagy szokásokat védenek (...), és hogy a közösség szélesebb egyetértését bírják.” (188. o.) Szerintük tehát nem a piac *laissez-faire* elv alapján működő rendszerének egésze, hanem az emberek közt közvetlenül létező és az anyagi érdekeket néha figyelmen kívül hagyó szolidaritás a lényeg. A ter-

melés központi eleme mindenki alapvető igényeinek a kielégítése kell hogy legyen, nem pedig a gazdasági helyzetből a másik ember rovására bármi áron nyerhető profit. A társadalmi igazságosság e felfogása pedig a Tudor-ház idején effektíve meglévő, az elosztásba aktívan beavatkozó állami politika szerves továbbélése a köztudat emlékezetében. Ez a hit legitimálja a lázadást, ez adja a célját, a formáját és egyben a fegyelmezettséget is.

Láthatjuk tehát: a tömeg magatartásának csupán szükséges, de nem elégséges feltétele a gazdasági érdek megléte. A cselekvés pontos mintájának dekódolásához szükség van a tömeg kultúrájának az ismeretére, ugyanis az utóbbi adja meg az előbbi végső formáját. Persze a társadalom „másik oldalának” magatartása is csak e két tényező együttes hatásával magyarázható. Az országos vezetésben a politikai gazdaságtan leginkább Adam Smith nevével fémjelzett irányzatának szellemi hatása érvényesült. Ez a szellemi hatás pedig csak a politikai elit már meglévő gazdasági érdekeinek erőterében fejthette ki hatását. (Ez annál is inkább így volt, mivel a korabeli európai államokhoz képest Angliában példátlan módon tökéletes volt a különböző – mezőgazdasági, kereskedelmi – gazdasági érdekek politikai képvisellete.)

Az élelmiszerlázadások tehát jól illusztrálják Thompson alaptételét, miszerint a 18. századi angol társadalom jelenségeinek egy része az egyre inkább tért nyerő kapitalista piacgazdaság és a dolgozó rétegek szokásokban megnyilvánuló morális ökonómiája közti konfrontációk sorozataként magyarázható. A *Customs in Common* legsebezhetőbb pontja viszont az, hogy ezt a tételt a bekerítéssékeltség egyáltalán nem támasztja alá: a *bekerítés* kapcsán ugyanis, amint az azonnal kiderül, egészen egyszerűen *nem* beszélhetünk számottevő konfrontációról.

A könyv harmadik, a bekerítés előtti állapotokat kissé szentimentálisan ideálisnak leíró fejezete azt a küzdelmet vizsgálja, amely az új törvények és az uralkodó ideológiák, valamint a közjogi használat és a hozzá kapcsolódó szokások között a bekerítések kapcsán zajlott. A

parlamentari bikerítés-akták az 1820-as éveket lezárva tettek pontot a folyamat végére. Erre az időszakra vált nyilvánvalóvá a társadalom új struktúrája: a közösségi tulajdonformákat teljesen felváltotta a magántulajdon. Ez – állítja Thompson – a hagyományos életformára nézve katasztrofális következményekkel járt. Az általa felsorakoztatott példák, melyek a bekerítések elleni tiltakozásokat írják le (kerítések visszatérő lerombolása, állandó petíciózás), mégsem eléggé meggyőzőek. Ezek alapján úgy tűnik, hogy elenyészően kis mértékű volt a társadalmi cselekvésben megnyilvánuló ellenállás. Ez alapján a plebejus kultúra aligha nevezhető lázadónak. Ezzel pedig Thompson alapkonceptiója kérdőjeleződik meg.

De hogyan lehetséges, hogy egy ilyen „szörnyű” következményekkel járó folyamat – emlékezzünk csak a drámai hangú marxi leírásokra – ennyire békésen zajlott le? Thompson egy elejtett megjegyzése válasz lehet erre a kérdésre (178-9. o.): a hagyományos közösségi tulajdoni formák a 18. század harmadik harmadára már néhol teljesen kiüresedtek és elmonetariizálódtak. Azon alapok relativizálódásával pedig, amelyek legitimitást adtak a szokásoknak, és – ezzel – identitást a közösségnek, maguk a szellemi jelenségek is szükségszerűen ellehetetlenültek. Következésképpen nemigen bontakozhattak ki a közösségi ellenállás radikális formái.

A könyv két utolsó fejezete a dolgozók kultúrájának önmagába forduló, független természetét illusztrálja. A függetlenség önszabályozást szül – ennek két példája: a *feleségek eladása*, amely a hivatalos válás lehetőségének hiánya által keletkező úrtöltötte ki, és a *maszkazene*, amely a mindennapi élet morális problémákat felvető területeinek regulációjaként fogható fel.

A hetedik fejezet, melyben Thompson a feleségek eladását elemzi, a könyv egyik legjobb része a tényanyag leírása, valamint a belőle levont következtetések tekintetében. A feleségek elárverezése klasszikus formájában egy aprólékosan kidolgozott szertartás volt. A következő lényeges mozzanatokat tartalmazta: Az árverésnek nyilvános helyen (legtöbbször

a piactéren) kellett végbemennie. A közeledő vásár előtt a férjnek – szintén nyilvánosan – ki kellett hirdetnie az eladás szándékát. A vásárra a férjnek már poráron kellett vezetnie a feleségét, és az aukció elkezdése előtt háromszor körbejárni vele a piacteret. Ezután egy kikiáltó árverezte el a feleséget. Szerves része volt az eseménynek az is, hogy az „üzleti partnerek” a legközelebbi kocsmában aláírták a saját maguk által összeeskábált papírokat. Thompson elismeri, hogy e szokás a nők számára megalázó volt, de egyben hangsúlyozza: a legtöbb esetben valódi licitre nem került sor, mivel a feleség szeretője volt a vevő, s így szinte bizonyos, hogy az eladások túlnyomó többsége épp a feleség kezdeményezésére és megelégedésére történt.

Thompson az angol történészek által eddig kevésbé vizsgált területen úttörőnek számít. Analízisét saját adatgyűjtésére alapozza: 218, az 1660 és 1880 közötti időszakból származó, hitelesnek mondható esetleírást talált. (E perióduson kívül nincs tudomása ilyen formájú rituáléről.) Ebből az adatból több következtetést vont le. A gyűjtés körülményeiből (a teljesség igénye nélkül átnézett, az árveréseket kommentáló helyi lapok) arra következtet, hogy bizonyára még több ilyen eset fordult elő. Két további tényező is ebbe az irányba mutat: míg ugyanis a legtöbb felháborodott hangú cikket az „erkölcsös” 19. század elejéről származó újságokban találta, addig az ebből a szempontból jóval közönyösebb 18. század sajtója – várhatóan – nem sok figyelmet szentelt a jelenségnek. Abból a tényből viszont, hogy 1660 előttől nem talált leírást erről a rituáléről, azt a következtetést vonja le, hogy egy *kitalált szokásról (invented tradition)* van szó, ami csak a 18. századra terjedt el. Ezt az állítást az támasztja alá, hogy egy 1696-ból származó esetleírás szerint súlyra adták el a feleséget, holott később kivétel nélkül lo vagy marha eladását imitálta a rituálé. Thompson ezt az esetet interpretálja úgy, mint egy épp születőben lévő szokás formakeresését. A szokás kialakulásának hipotézise mellett szól a résztvevők foglalkozás szerinti megoszlása is; leginkább

ugyanis a kezdődő kapitalizmusra jellemző, mobil foglalkozású dolgozók (út- vagy csatornaépítésen, uszályokon, távolsági áruszállításban dolgozók), s nem a parasztok folyamodtak e módszerhez.

Mivel a feleségeket szinte kizárólag az alsóbb dolgozó rétegek tagjai adták el, ezt a szokást a plebejus kultúra egyik markáns megnyilvánulásának lehet tekinteni. Ezek a rétegek törvényesen nem válhattak el, s ezzel a szokással lehetővé tették a válást önmaguk számára – fittyet hányva a hivatalos Angliára. Ugyanakkor, mutat rá Thompson, még ennél is több kiolvasható ebből a szokásból. Első pillanatra mehökkentő a kérdés: ha úgymond közös megegyezés alapján történt a válás, akkor miért nem költöztek szét csak úgy egyszerűen? Vagy miért nem szökéssel oldották meg a problémát; ha úgysem vették figyelembe a hivatalok véleményét, akkor miért kellett ilyen bonyolult rituálét kidolgozniuk? Thompson két olyan tényezőt említ, amelyek kizárták az ilyesfajta megoldásokat és elősegítették a rituálé kialakulását. Egyrészt a közösség kötelékei még meglehetősen szorosak voltak, s így a házasság – és ennek következtében a válás is – tulajdonképpen a közösségnek szólt. Másrészt pedig a házassági fogadalom még szentebb volt annál, hogy azt csak úgy, bármilyen rituálé nélkül fel lehessen bontani.

Thompson bemutatja, hogy e réteg kultúrája miképpen határozza meg a társadalmi cselekvés *formáját*. Ugyanakkor a másik oldalt, a kontextust is hangsúlyozza. Mivel egyetlen történelmi szituáció sem enged meg teljesen önkényes magatartási mintákat, ezért itt is lennie kellett egy „előre adott” erőternek, amiben a feleségek eladásának e szokását ki lehetett alakítani. Ezt az erőteret jelen esetben az egyház befolyásának csökkenése, a polgári hatóságok toleranciájának magas foka, a társadalom kulturális értelemben vett megkettőződése, és az ezen szakadás közötti közvetítési formák kialakulásának a hiánya együttesen szolgáltatta. Csak egy ilyen környezetben alakulhatott ki egy magába záruló, proto-indusztriális plebejus kultúra.

A nyolcadik fejezetben egy másik ön-

szabályozó szokást elemez Thompson. A *macskazene* (*rough music*, német megfelelője *Katzenmusik*) a közösség tagjainak erőszakosságát vagy elfogadhatatlan szexuális magatartását büntette. Így büntetés járt a nők bántalmazásáért, gyerekek veréséért, a házastársi hűtlenség pimaszul nyilvános formáiért, de esetleg egy rossznak tartott bírói ítéletért vagy egy hivatalnoki túlkapasért is. Az egyöntetű közvéleményt kifejező macskazene a megbélyegzett egyén teljes kiközösítését is jelenthette. Thompson az előző fejezet alapossággal írja le a szokás különböző fajtáit. Ami fájóan hiányzik innen, az a feleségek eladásából levont következtetések mélysége. A rész legfőbb érdeme az, hogy jól példázza e közösségek zártságát, függetlenségét és a tagok magatartására gyakorolt befolyását.

Thompson munkájának hibájaként – összegzésésképpen – az róható fel, hogy a társadalomkép kétszeres sematizálása – véleményem szerint – túlzottan szétroncsolja az anyagot. Mit is jelent a „kétszeres sematizálás”? Egyrészt a középosztályok szerepének eliminálását, másrészt pedig – és ez az igazán hangsúlyos része a kritikámnak – a dolgozó rétegek egyértelműen lázongóként való ábrázolását. Ez utóbbi aspektus ugyanis a „békésebb” csoportok (az apolitikusok, a hatalomhoz dörgölődzöek, a végtelenig istenesek, a nacionalisták) figyelmen kívül hagyását jelenti. Márpedig – s a bekerítéssel foglalkozó harmadik fejezet is ezt támasztja alá – a dolgozó osztályoknak e szegmentuma sokkal jelentősebb lehetett, mint azt Thompson feltételezi.

Mivel a nyolc esszé színvonala kissé ingadozik, a könyv minősége egyenetlennek tűnik. A két leggyengébb esszének talán a bekerítéssel foglalkozó harmadik, valamint a munkások munkafegyelmét tárgyaló hatodik fejezet mondható. Gondolatilag viszont egységes a kötet, az egész mögött ugyanaz az intellektuális álláspont húzódik. Ezt azért fontos kiemelni, mivel a *Customs in Common* több mint harminc év szellemi munkásságát foglalja magában. Ezért E. P. Thompson műve számomra mindenképpen nemes anyagokból készült „ötvö-

zetnek”, egy elméletileg markáns és kiértékelte állásponttal rendelkező alapos szak-történeti munkának tűnik. Így a két sík, a társadalmiság törvényszerűségeinek elvi magyarázata egy nem-dogmatikus marxista megközelítés alapján, illetve az empirikus anyag harmonikusan simul össze. Ez nyújtja azon remek oszcillálás alapját, amely a 18. század Angliájának nagy folyamatai és a korban élő egyéni életutak bemutatása között zajlik, és ami – végső soron – mindkét oldalt jobban megvilágítja. A könyv igazi korláta a mögötte húzódó elmélet egyoldalúsága; ez az anyag, ha ebből az elvi perspektívából kutatják, ezt (mindezt? csupán csak ezt?) engedi megmutatni.

A stílus remek, habár a személyes megjegyzések ellentmondó benyomást keltenek. Néhol lazítják a szöveget anélkül, hogy a minőséget rontanák, máshol pedig egy kissé bántóan lekezelőek Thompson ifjabb kollégáival, a „történelemtudományok novíciusaival” szemben. Az ötödik fejezet – amely számba veszi és megválaszolja a morális ökonómia felfo-

gást illető kritikákat – sok személyeskedést és viszonylag kemény jelzőket is tartalmaz. Ugyancsak ebben a fejezetben jelenik meg az angol szellemi élet egyik állandó kísértőjelensége, az Oxbridge - nem-Oxbridge futballmérkőzésnek az egyik epizódja: Thompson szerint ugyanis Hont és Ignatieff azért utasítja el az ő hipotézisét, mert „az nem felel meg a cambridge-i politikai gondolkodás paramétereinek”.³

Csontos Szabolcs

Jegyzetek

1. Lásd például Peter Laslett: *The World We Have Lost*. London, 1971. 2. kiad.
2. Lásd John Stevenson *Customs in Common*-ról írott recenzióját a *The English Historical Review*-ben (Vol. 108., no. 427., 1993. 407-410.), 408. o.
3. 274. o. A megjegyzés István Hont és Michael Ignatieff kritikájára utal, ami a *Needs and Justice in The Wealth of Nations* című esszében található, az általuk szerkesztett *Wealth and Virtue* (Cambridge, 1983.) című kötetben.

Kötetünk szerzői

Ayton, Andrew

történész

University of Hull, Hull

Bárany Attila

történész

KLTE, Debrecen
Közép-Európa Egyetem, Budapest

Bérenger, Jean

történész

l'Université de Paris – Sorbonne, Párizs

Borus György

történész

KLTE, Debrecen

Csontos Szabolcs

filozófus

JATE, Szeged

Kövér Lajos

történész

JATE, Szeged

Szász Géza

történész

JATE, Szeged

Tandori Mária

könyvtáros

JATE, Szeged

Tóth Ferenc

tanár

Békéscsaba

Velich Andrea

történész

ELTE TFK, Budapest

A fordításokat Cs. Tóth Annamária, Szász Géza és Vajda Zoltán
készítették.

INHALT

Studien

Andrew Ayton	
Militärische Revolution im England des 14. Jahrhunderts	5
Andrea Velich	
Henry VII. und die Londoner Lobbys	27
György Borus	
Politische Spielregeln in England Ende des 18. Jahrhunderts	53
Mária Tandori	
Die Richtlinien der Reformbewegung im britischen Parlament Anfang der 1780-er Jahre	72
Lajos Kövér	
Die politische Laufbahn von Turgot	107

Quellen

Géza Szász	
Ein Reformier im Frankreich des 18. Jahrhunderts Auszüge aus der Korrespondenz zwischen Turgot dem Intendanten von Champagne	133

Jenseits unserer Grenzen

Gespräch mit Jean Béranger, Geschichtsprofessor, über das 18. Jahrhundert	160
Bibliographie der Werke von Jean Béranger	165
Jean Béranger	
Die wichtigsten Tendenzen der französischen außenpolitik im 18. Jahrhundert	166

Revue

Britische Nation im 18. Jahrhundert? (<i>Linda Colley: Britons. Forging the Nation 1707–1837. New Haven and London: Yale University Press, 1992</i>)	
Attila Bárány	179
Die Husaren und Frankreich (<i>André Corvisier [dir.]: Les Hussards et la France. Bruxelles: Musée de l'Armée-Editions Complexe, 1993</i>)	
Ferenc Tóth	186
Der Engländer lehnt sich in seinen Bräuchen auf (<i>E. P. Thompson: Customs in Common. London: Merlin Press, 1991</i>)	
Szabolcs Csontos	189
 Autoren	 196

CONTENTS

Studies

Andrew Ayton	
The military revolution in fourteenth-century England	5
Andrea Velich	
London lobbies and Henry VII	27
György Borus	
The pattern of politics in England in the middle of the eighteenth century	53
Mária Tandori	
Trends of the reform movement in the British parliament at the beginning of the 1780s	72
Lajos Kövér	
The political career of Turgot	107

Sources

Géza Szász	
A reformer in eighteenth-century France: excerpts from the correspondence between Turgot and the intendant of Champagne	133

Beyond our borders

A talk with French historian Jean Bérenger on the 18th century	160
A bibliography of Jean Bérenger's works	165
Jean Bérenger	
The main trends of French foreign political strategy in the 18th century	166

Reviews

British nation in the 18th century? (Linda Colley: <i>Britons. Forging the Nation 1707–1837</i> . New Haven and London: Yale University Press, 1992.)	
Attila Bárány	179
The Hungarian hussars and France (André Corvisier [dir]: <i>Les Hussards et la France</i> . Bruxelles: Musée de l'Armée-Editions Complexe, 1993.)	
Ferenc Tóth	186
Do the English rebel through their customs? (E. P. Thompson: <i>Customs in Common</i> . London: Merlin Press, 1991.)	
Szabolcs Csontos	189
 Authors	 196

Az AETAS előfizetői felhívása

1995-ös évfolyamunkban négy tematikus szám megjelentetését tervezzük. Ezek egyike a szláv népek középkori történetéről közöl tanulmányokat: sor kerül ezenkívül egy 17. századi propaganda és közvélemény kérdéseit vizsgáló szám összeállítására; terveink között szerepel Magyarország neo-abszolutizmus kori történetéről szóló tanulmányok közlése, valamint egy a 19–20. századi emigráció jelenségét vizsgáló összeállítás. Határainkon túl rovatunkban bemutatjuk A. J. Gurevics, Imreh István, Deák István és Bódy Pál történetészeket. Folytatni kívánjuk Elmélet és módszer rovatunkat is hazai és külföldi szerzők elméleti jellegű írásainak közlésével.

A folyóirat ára:

éves előfizetőknek számonként 100 Ft

(éves előfizetői díj 400 Ft)

egy számot megrendelőnek 100 Ft + postaköltség

könyvesbolti vásárlóknak 120 Ft

A folyóirat megrendelhető a szerkesztőség címén:

AETAS szerkesztőség, 6701 Szeged, Pf. 1179

Felhívjuk kedves vásárlóink figyelmét arra, hogy korlátozott számban megrendelhetők 80 Ft + postaköltség áron régebbi számaink közül a következők: 1991/3–4. magyar középkortörténeti szám; 1992/1–2. 1848–49-es magyar szabadságharc történeti szám; 1992/3. 17. századi magyar művelődéstörténeti szám; 1992/4. 19–20. századi magyar gazdaságtörténeti szám; 1993/2. Oroszország története a századfordulón; 1993/4. historiográfia.

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

* * *

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén. A folyóirat előfizetési díja egy évre 320 Ft. A lap ára egy szám megrendelése esetén 80 Ft+postaköltség, könyvesboltban 98 Ft.

* * *

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter Könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1.; Studium Könyvesbolt, Váci utca 22.; Eötvös Könyvesbolt, Kecskeméti u. 2.; Litea Kft., Budavár, Hess A. tér 4.; Írók Boltja, Parnasszus Kft., Andrássy út 45.; Könyváruház, Rákóczi út 14.; Atlantisz Könyvesbolt, V. Váci utca.

Szeged: Katedrális Bt.: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27., Könyv- és Jegyzetbolt, Dugonics tér 12.; Móra Könyvesbolt, Kárász u. 5.; Egyetemi könyvtár, Egyetem u. 2.; JGYTF Kiadó Jegyzetbolt, Boldogasszony sgt. 6.; Idegennyelvű Könyvesbolt, Kárász u. 22. Tolkien Könyvesbolt, Kossuth L. sgt. 1.

Debrecen: Egyetemi könyvtár, KLTE főépület fsz. Egyetem tér 1.

Miskolc: Két Könyvész Kft., Miskolc-Egyetemváros.

Pécs: Szövegbolt, Ifjúság u. 6.; Egyetemi Könyvesbolt, Mátyás király u.

Székesfehérvár: Jókai u. 4. Könyvkereskedés, Jókai u. 4.

Szombathely: Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1.

* * *

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179.

Felelős kiadó: Deák Ágnes

A szerkesztőség titkára: Aradi Zsuzsanna

Technikai szerkesztő: Nyerges Zsolt

A borítót tervezte: Szekeres Ferenc

Nyomdai munkálatok: Délmagyarország Könyv-, Lapkiadó
és Nyomdaipari Kft., Szeged.

ISSN 0237-7934

Bolti ár: 98, – Ft
Előfizetőknek: 80, – Ft

A 20. századból visszatekintve a történészek hajlamosak a 18. század politikai rendszeréről elítélően nyilatkozni, annak korruptségát kiemelni. Valójában azonban ez az abszolutizmus és a parlamentáris demokrácia közötti átmeneti rendszer korruptnak nevezhető szervezési módszerek (például „befolyásolás”) nélkül nem működött volna. A választások során a szavazati joggal rendelkező kevesek kiforrott pártok és pártprogramok hiányában független képviselőkre adták le szavazataikat, választásukat személyes kötődések és helyi jellegű kérdések határozták meg. A választások alatti és utáni „befolyásolás” nélkül az alsóház 558 egymástól teljesen független képviselőből állt volna, ami a kormányzás ellehetetlenülésével lett volna egyenlő. Csak „befolyásolás” útján lehetett az alsóház többségének támogatását megszerezni és megtartani. A „befolyásolás” volt az a „kenőolaj”, amely a rendszer nehezen forgó kerekeit mozgásba hozta és mozgásban tartotta.

Borus György Politikai játékszabályok Angliában a 18. század közepén című írását számunk 53–71. oldalán olvashatják.